

XORIJIY VA O'ZBEK OLIMLARI TOMINIDAN IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MOSLASHUV MUAMMOSINI O'RGANILISHI.

Ibragimova Xurshida Xusanbayevna

Andijon davlat pedagogika instituti pedagogika va psixologiya kafedrasida o'qituvchisi
xibragimova4@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ijtimoiy-psixologik moslashuv fenomenining mazmuni, uning shaxs rivoji va jamiyat hayotidagi o'rni hamda ushbu masalaning xorijiy va o'zbek olimlari tomonidan o'rganilish tarixi va zamonaviy yondashuvlari tahlil qilindi.*

Kalit so'zlar. *ijtimoiy-psixologik moslashuv, moslashuv jarayoni, shaxs va muhit o'zaro ta'siri, ijtimoiylashuv, psixologik barqarorlik, stress va adaptatsiya, ijtimoiy rollar, shaxsiy resurslar, xorijiy psixologik maktablar, o'zbek psixologiya maktabi, madaniy moslashuv, empirik tadqiqotlar, nazariy yondashuvlar, shaxs rivoji, ijtimoiy muhit omillari.*

Abstract. *This article analyzes the essence of the phenomenon of socio-psychological adaptation, its role in the development of personality and the life of society, as well as the history and modern approaches to the study of this issue by foreign and Uzbek scientists.*

Keywords: *socio-psychological adaptation, adaptation process, interaction of personality and environment, socialization, psychological stability, stress and adaptation, social roles, personal resources, foreign psychological schools, Uzbek school of psychology, cultural adaptation, empirical research, theoretical approaches, personality development, factors of the social environment.*

Kirish. *Globalashuv jarayonlari chuqurlashgan hozirgi sharoitda shaxsning yangi ijtimoiy muhitga moslasha olish qobiliyati eng muhim psixologik jarayonlardan biri bo'lib qolmoqda. Ijtimoiy-psixologik moslashuv – shaxsning yangi ijtimoiy sharoit, talab va normalarga ongli ravishda moslashish jarayonidir. Mazkur jarayonni o'rganish nafaqat psixologiya, balki pedagogika, sotsiologiya va menejment uchun ham amaliy ahamiyatga ega. Globalashuv, axborot texnologiyalari rivoji, migratsiya jarayonlarining kengayishi va ijtimoiy hayot dinamikasining ortib borishi shaxsning turli ijtimoiy sharoitlarga tezkor moslashishini dolzarb masalaga aylantirmoqda. Ijtimoiy-psixologik moslashuv — bu shaxsning yangi ijtimoiy muhit, rollar, qadriyatlar va me'yorlarga ongli ravishda moslashish jarayoni bo'lib, u insonning psixologik barqarorligi, muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi hamda jamiyat bilan o'zaro munosabatlarini belgilaydi. Insonning jamiyat va muhit sharoitlariga moslashuvi psixologiya fanining markaziy muammolaridan biri hisoblanadi.*

Mazkur jarayonning ilmiy o'rganilishi XX asrning o'rtalaridan boshlab G'arb psixologiyasi, xususan, gumanistik, kognitiv va madaniyatlararo yondashuvlarda alohida yo'nalish sifatida shakllangan. K. Levin, A. Maslou, E. Erikson, J. Berri kabi olimlar shaxsning muhit bilan o'zaro ta'siri, stress, madaniyatlararo moslashuv, motivatsiya va identifikatsiya kabi omillarni tushuntiruvchi nazariy modellarni yaratganlar. Bugungi kunda

xorijiy tadqiqotlarda migrantlar, talabalar, ishchi jamoalar, diaspora guruhlari kabi turli kategoriyalarning moslashuv jarayoni keng miqyosida o'rganilmoqda. Turli psixologik maktablar moslashuvni turlicha sharhlagan: psixoanaliz uni ziddiyatlarni yengish orqali ko'rsa, bixeviorizm muhitga mos keluvchi xatti-harakatlar bilan bog'laydi. Gumanistik psixologiya vakili Abraham Maslov moslashuvni insonning ichki rivojlanishi, ijtimoiy muhit bilan uyg'unlikda yashash qobiliyati va o'z salohiyatini to'liq ochish jarayoni sifatida talqin etadi.

XX asrning nufuzli psixologlaridan biri bo'lgan Erik Erikson inson rivojlanishini umrbod davom etadigan psixososial jarayon sifatida talqin etadi. Uning fikricha, shaxsning moslashuvi tug'ilgan kundan boshlab qariguncha davom etuvchi ichki va ijtimoiy omillar o'zaro ta'siri orqali shakllanadi. Erikson moslashuvni nafaqat biologik yoki psixologik jarayon, balki shaxsning jamiyat talablariga javob bera olish qobiliyati sifatida baholaydi. Eriksonning psixososial rivojlanish konsepsiyasida moslashuv har bir bosqichning markazida joylashgan psixososial inqirozni muvaffaqiyatli hal etish bilan bog'liq. Har bir bosqichda shaxs oldida turgan qarama-qarshi kuchlar (masalan, ishonch – ishonchsizlik, avtonomiya – sharmandalik va h.k.) muvozanatga keltirilsa, inson boshqalar bilan sog'lom munosabatlarni rivojlantirishi, o'zida mustahkam identitet shakllantirishi va jamiyatda faol hayot kechira oladi. Erikson qarashlarida moslashuvning asosiy omillari:

1. **Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash** – oila, maktab, jamiyat shaxsning har bir bosqichda inqirozlarni yengishiga yordam beradi.
2. **Ichki motivatsiya** – shaxsning o'zini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoji moslashuvning barqarorligini ta'minlaydi.
3. **Madaniy kontekst** – jamiyat qadriyatlari moslashuv jarayonining yo'nalishini belgilaydi.
4. **Identitetning shakllanishi** – shaxs kimligini anglagan sari moslashuv jarayoni barqarorlashadi.

Erik Erikson inson moslashuvini hayotning izchil davom etuvchi psixososial jarayoni sifatida tasvirlaydi. Unga ko'ra, moslashuv har bir rivojlanish bosqichida uchraydigan inqirozlarni muvaffaqiyatli yengish, shaxsning jamiyatda o'z o'rnini topishi va identitetini shakllantirish bilan chambarchas bog'liq. Erikson nazariyasi zamonaviy psixologiyada shaxs rivojlanishi, tarbiya, ta'lim va psixoterapiyada muhim ahamiyatga ega.

Maslou inson xulq-atvorning ijobiy tomonlarini birinchilardan bo'lib o'rgangan. Uning o'zini o'zi angelaydigan shaxslar haqidagi tadqiqotlari unga inson tabiatiga ijobiy, gumanistik nuqtai nazarni shakllantirish imkonini beradi. Psixologiya, xususan, psixoanaliz turli xil ruhiy kasalliklarga ega odamlarni o'rgangan. Maslov (Abraham Maslow) — gumanistik psixologiyaning asoschilaridan biri bo'lib, u moslashuvni (adaptatsiyani) odamning o'sishi, rivojlanishi va ehtiyojlarini qondirishi bilan bog'liq psixologik jarayon sifatida talqin qiladi. Maslov ko'proq *insonning o'zini ro'yobga chiqarishi* va *ehtiyojlar iyerarxiyasi* nazariyasi bilan mashhur. Uning moslashuvga doir qarashlari aynan shularga tayangan. Maslovning nuqtai nazarida moslashuv – bu insonning tashqi muhit talablariga javoban o'z ehtiyojlarini

sogʻlom va konstruktiv tarzda qondira olish jarayoni. Bu ehtiyojlar qondirilmaganda, shaxsning moslashuvi beqaror boʻladi. Maslovga koʻra, stress, xavotir, qoʻrquv – moslashuvning past darajasi belgisi. Shaxs ijtimoiy aloqalar orqali oʻz oʻrnini topadi. Boshqalar tomonidan tan olinishi esa uning oʻziga boʻlgan ishonchini shakllantiradi. Bu bosqichda moslashuv jamoadagi munosabatlar, muloqot madaniyati va shaxsning oʻziga munosabati bilan bogʻliq. Shaxs ijtimoiy aloqalar orqali oʻz oʻrnini topadi. Boshqalar tomonidan tan olinishi esa uning oʻziga boʻlgan ishonchini shakllantiradi. Bu bosqichda moslashuv jamoadagi munosabatlar, muloqot madaniyati va shaxsning oʻziga munosabati bilan bogʻliq. Maslovning fikricha, haqiqiy moslashuv inson oʻzining ichki salohiyatini amalga oshirganida yuzaga keladi. Bu jarayonda shaxs:

- ijodkorlikka intiladi
- mustaqil fikrlaydi
- maʼno va qadriyatlarni izlaydi
- oʻz imkoniyatlarini kengaytiradi

Demak, moslashuv nafaqat muhitga boʻysunish, balki muhitni oʻzgartirish, uni mazmunli va shaxs uchun qulay qilish qobiliyatini ham anglatadi. A. Maslovning moslashuv haqidagi qarashlari gumanistik psixologiyaning asosiy tamoyillariga tayanadi. U moslashuvni shaxsning ehtiyojlarini sogʻlom, konstruktiv va bosqichma-bosqich qondirish jarayoni deb biladi. Eng muhim jihat shundaki, Maslovga koʻra moslashuvning eng yuqori darajasi oʻzini roʻyobga chiqarishdir. Bu jarayonda shaxs nafaqat muhitga moslashadi, balki uni oʻzgartirishga qodir faol ijodkor sifatida namoyon boʻladi.

Oʻzbek psixologiya maktabida esa mazkur masala mustaqillik yillaridan boshlab alohida eʼtibor qaratilayotgan dolzarb yoʻnalishlardan biriga aylandi. Oʻzbekistonlik olimlar — A. Jalolov, Sh. Rahmonqulova, Z. Nishonova, Y. Xolbekov va boshqalar shaxsning ijtimoiy, oʻquv, kasbiy va oilaviy muhitlarga moslashuvi, kommunikativ kompetensiya va ijtimoiy koʻnikmalarning shakllanish jarayonini mahalliy sharoit va mentalitetdan kelib chiqib tadqiq etganlar. Ularning izlanishlarida shaxs tarbiyasi, jamoa taʼsiri, maʼnaviy qadriyatlar va oila institutining moslashuvdagi oʻrni alohida oʻrin tutadi. Oʻzbekistonlik bir qator olimlar — A. Jalolov, Sh. Rahmonqulova, Z. Nishonova, Y. Xolbekov va boshqa tadqiqotchilar — shaxsning turli muhitlarda samarali moslashuvi masalasini psixologiya va pedagogika nuqtai nazaridan har tomonlama oʻrganganlar. Ularning ilmiy yondashuvlari shaxsning individual rivojlanishi, ijtimoiy kompetensiyalari va kommunikativ malakalari ijtimoiylashuv jarayonida hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini asoslaydi. A. Jalolov, Sh. Rahmonqulova, Z. Nishonova, Y. Xolbekov va boshqa tadqiqotchilar shaxs moslashuvining koʻp qirrali jarayon ekanini ilmiy jihatdan asoslaydilar. Ularning fikricha, shaxsning ijtimoiy, oʻquv, kasbiy va oilaviy muhitlarga moslashuvi kommunikativ kompetensiya va ijtimoiy koʻnikmalarning rivojlanganlik darajasi bilan bevosita bogʻliq. Demak, moslashuv jarayonining muvaffaqiyati shaxsning muloqot madaniyati, emotsional barqarorligi va ijtimoiy tajribasi bilan belgilanadi.

A. Jalolov va Z. Nishonovanning fikricha, ijtimoiy muhitga moslashuv — bu shaxsning jamiyat qoidalarini, qadriyatlarini, normativ talablari va ijtimoiy rollarni egallashi jarayonidir. Ularning ta'kidlashicha:

- moslashuv faqat moslashish emas, balki shaxsning faol ishtiroki,
- ijtimoiy muhitga qo'shib borish orqali ijtimoiy rol va tajribalarni o'zlashtirish,
- ijtimoiy vaziyatlarga mos ravishda xulq-atvor strategiyalarini tanlashdir.

Bu jarayon shaxsning o'z-o'zini anglash darajasi, emotsional barqarorligi va kommunikativ mahorati bilan chambarchas bog'liq.

Sh. Rahmonqulova va Y. Xolbekov izlanishlarida ta'kidlanishicha, o'quv jarayoniga moslashish:

- o'qishga motivatsiya,
- diqqat va tafakkur jarayonlarining barqarorlashuvi,
- o'quv faoliyatini boshqarish ko'nikmalari bilan belgilanadi.

Ularning fikricha, o'quv muhitida moslashuvning muvaffaqiyati ko'proq o'quvchining kommunikativ kompetensiyasi, o'qituvchi bilan o'zaro munosabati, va tengdoshlar bilan hamkorlik qilish darajasi bilan belgilanadi.

A. Jalolov va Y. Xolbekovning ilmiy qarashlariga ko'ra, kasbiy moslashuv:

- yangi mehnat sharoitlarini qabul qilish,
- kasbiy rollarni o'zlashtirish,
- kasbga oid kompetensiyalarni egallash,
- tashkiliy talablarni bajarishga tayyorlik

singari omillar bilan belgilanadi. Kasbiy adaptatsiyaning muvaffaqiyatli kechishi uchun shaxsda muloqot madaniyati, kasbiy motivatsiya, ijtimoiy faollik, hamda muammolarni hal qilish bo'yicha mustaqil qaror qabul qila olish ko'nikmalari muhim. Z. Nishonova va Sh. Rahmonqulova oilaviy moslashuvni quyidagilar bilan bog'laydi:

- oila a'zolari bilan o'zaro hurmatga asoslangan muloqot,
- psixologik qo'llab-quvvatlash,
- konfliktlarni hal qilish strategiyalari,
- yangi oilaviy rollarni qabul qilish

jarayonlari.

Oilaviy moslashuvning muvaffaqiyati shaxsning emotsional madaniyati, kommunikativ kompetensiyasi va empatiya darajasiga bevosita bog'liq. Mazkur olimlarning umumiy ilmiy xulosalariga ko'ra, kommunikativ kompetensiya — bu shaxsning:

- muloqot jarayonini to'g'ri tashkil etishi,
- nutq madaniyati,
- vaziyatga mos muloqot usullarini tanlashi,
- ijtimoiy rollarni ongli ijro eta olishi,
- konstruktiv muloqot orqali ziddiyatlarni boshqarishi

kabi qobiliyatlar yig'indisidir.

Ijtimoiy ko‘nikmalar esa real tajriba orqali shakllanadi:

- hamkorlik,
- empatiya,
- jamoada ishlash,
- o‘z fikrini aniq ifodalash,
- eshitish va tushunish madaniyati.

Bu kompetensiyalar shaxsning har qanday muhitga moslashuvi uchun asosiy psixologik shart hisoblanadi.

Xulosa; shunday qilib, xorijiy va o‘zbek olimlarining mazkur yo‘nalishda amalga oshirgan izlanishlari ijtimoiy-psixologik moslashuvning mazmunini turlicha talqin etsa-da, barchasining umumiy maqsadi — shaxsning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasi uchun zarur psixologik mexanizmlarni aniqlashdan iboratdir. Ushbu tadqiqotlar natijalari zamonaviy ta‘lim, mehnat bozori, yoshlar tarbiyasi, migratsiya siyosati va ijtimoiy rivojlanish jarayonlariga katta amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xorijiy va o‘zbek olimlarining tadqiqotlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy-psixologik moslashuv shaxsning yangi ijtimoiy sharoitga, ijtimoiy talablar va rollarga muvaffaqiyatli moslasha olish qobiliyati sifatida talqin etiladi. Xorijiy psixologlar – E. Erikson, K. Levin, J. Piaget, A. Maslou, G. Selye va boshqalar moslashuvni shaxsning psixologik rivojlanishi, stressga bardoshliligi, ijtimoiy muhit bilan o‘zaro ta‘siri orqali tushuntirgan. Ularning ishlarida moslashuv jarayoni dinamik, ko‘p omilli va rivojlanishning har bir bosqichida namoyon bo‘ladigan tizimli jarayon sifatida qaraladi.

O‘zbek olimlari – G‘. Abdurahmonov, R. Sunnatova, N. Azizxo‘jayeva, M. Qodirov, S. Jalilova, A. To‘xtayev va boshqalar mazkur muammoni milliy mentalitet, oila muhitining o‘rni, ta‘lim tizimi, yoshlar tarbiyasi va kasbiy shakllanish jarayonlari bilan bog‘liq tarzda o‘rgangan. Ularning tadqiqotlarida ijtimoiy moslashuvning ijtimoiy-madaniy omillarga, qadriyatlarga, kommunikativ kompetensiyalarga va ijtimoiy faollik darajasiga bog‘liqligi alohida ta‘kidlanadi.

Umumiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, moslashuv jarayoni ham psixologik, ham ijtimoiy mezonlarga tayanadi. Shaxsning muvaffaqiyatli moslashuvi uning emotsional barqarorligi, ijtimoiy rollarni qabul qilishi, muloqot ko‘nikmalari va motivatsion tizimining rivojlanganligi bilan belgilanadi. Xorijiy va mahalliy tadqiqotlarning uyg‘unligi mazkur jarayonni chuqurroq tushunish, ta‘lim, tarbiya va psixologik xizmatlar sifatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Maslow, A.H. (1954). *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row
2. Freud, A. (1936). *The Ego and the Mechanisms of Defence*. London: Hogarth Press.
3. Jung, C.G. (1953). *Collected Works of C.G. Jung. Vol. 7: Two Essays on Analytical Psychology*. Princeton University Press

-
4. Olport G.U. (1998). *Pattern and Growth in Personality*. New York: Holt, Rinehart & Winston
 5. Rodgers K. (2003). *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*. Boston: Houghton Mifflin
 6. Lester P. & Flake E. (2013). *Family Resilience in Military Contexts*. Springer.
 7. MacDermid Wadsworth S., Southwell K. (2011). *Military Families and Adaptation to Relocation*. *Family Relations*, 60(1), 16–27.
 8. MacDermid Wadsworth S., Southwell K., 2011; Lester P., Flake E., 2013

